

פרק ב'

ימי, נהרי, הרי ועמקי הארץ.

הימים.

בתרא ע"ד ע"כ כי אתא רב דימי אר"י מ"ד כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה אלו ז' ימים ודי נהרות שמקיפין את א"י ואלו הן ז' ימים ימה של טבריא וימה של סדום ימה של חילת וימה של חילתא וימה של סבכי וים אספמיא וים הגדול ואלו הן ד' נהרות ירדן ירמוך וקירמיון ופינה עב"ל. עוד שם ואמר ריא"ר ירדן יוציא ממערת פמיים, תנה"כ ירדן יוצא ממערת פמיים ומהלך בים של סיבכי וניטה של טבריה ומתגלגל ויורד לים הגדול וכו' עב"ל (ובילקוט פרישת וזאת הנרכה בפסוק ים ודרום ירשה ים זה ימה של סופני ודרום זה ימה של טבריה עב"ל סופני הוא ט"ס).

זמן הרבה שרחתי על מאמר זה למצוא ולדעת שמות אלה ע"פ המציאות, וברוך העוזר, ודקדקתי מה הוא חילת ומה הוא חילתא הלא אחד הוא? ועוד שאמר שמקיפין א"י וידענו שלא נמצא ים בצד דרום א"י כי שם הר שעיר ומדבר הגדול והנורא, והפשתי בירושלמי ומצאתי בסוף מסכת כלאים [פ"ט ה"ד] וז"ל ז' ימים סובבים את א"י ימא רבא ימא דטבריה ימא דסמכו ימא דמלחא ימא דחולתא ימא דשליית ימא דאסמיא, והא איכא ימא דהמק? דיקליטינום הקוה נהרות ועישאו עב"ל (ועיין בירושלמי שקלים פ"ו).

ולהגיע לתכלית מבוקשנו אעתיק איזהו דברים וסיפורים טיוסיפון לרומיים, בחלק הספר הנקרא מלחמות היהודים ג' ז"י בדברו ממחוז מי מרום (יהושע י"א ה') קראו ים סמכו (ובלשון ארמי וערבי סמוך הוא גבוה במסכת חולין [נ"ה ב'] ניטלו הכליות

נח תבואות פרק כ' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

וכו' אבל בסימניה מדפה) והוא פירוש ותרנום מי מרום ר"ל הגבוה. ובאמת תכונת הים הזה היא על מחוז גבוה והוא הר נפתלי, והנה נדע ים סמכו הוא מי מרום.

וברוך מבאניאם לדמשק בערך ד' יסעה וחצי למזרח באניאם נמצא שם קיבוץ מים רבים כברכה גדולה והערביים קוראים "בירפאת אלראם" ויש לו בהקיפו בערך 120 פסיעות, וסמוך לו מעינות הרבה. ומצאתי עוד ביזסיפון שספר שמלך פיליפוס בן הורדוס חקר שעין הירדן (במערות באניאם מחובר תחת הארץ עם ברכת פיאלא (מלשון פיאלא תרנום קערותיו פוולותיו וכן במזרקי יין בפילא חמר (עמוס ו'ו') שהוא 120 מיל (6 שעה) למזרח צעזאריא (דן) וצוה להשליך מוץ בכרכה הנ"ל ויצא המוץ במערות באניאם בעין הירדן עכ"ל. ובירפאת אלראם הנזכר הוא ברכת פיאלא. וכעת קוראין כל חבל הארץ היא בל"ע בלד אלחולי" לפי דעתי על שם חול הנזכר (בראשית י" כ"ג בני ארם) ג"כ "בלד אלמאלחי" ר"ל חבל ארץ מלחית ששם מראה הארץ כאלו מכוסה במלח (מסכת אהלות סוף פ"ג שאכלתו מלחת) והמון עם קוראים ים סמכי הנ"ל ים חוילה על שם חולי הנזכר.

ונראה לי שים חילתא הנזכר בש"ס ובירושלמי הוא ברכת פיאלא הנז"ל, לפי שהוא בחבל הארץ הנקרא חולי כמו שכתבתי. וימא דשליית נראה לי או שהוא מעות המעתיק וצ"ל דאילת או שהיו קוראים בזמן ההוא לים אילת בשם שליית והוא ים סוף אצל עציון נכר (דברים כ"ח) מאילת ומעציון גבר) והוא סובב א"י בצד הדרום כנודע. ¹

ים אספמיא הוא ט"ס כי ידוע שאספמיא אינו בתחום א"י והוא רחוק מא"י מהלך רב כמו שזכר במסכת גיטין*)

¹ (וארץ ישראל הנזכר כאן הכונה תחום העתיד כונו סנלמור [טעות כ"ג ל"ח] וים סוף וגו' עד הנהר כי ניוויה הנזכרים הם מוץ בצולי החורה צפרשת ח"ו והוא ים סוף וים אפנולי.

* איננו שם אבל הוא כנבא בתרא דף ל"ה א'.

תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ נט

ישראל מהלך י"ב חדישי ובתוספתא דבתרא ס"ב נזכר שהוא מהלך ג' שנים (וי"א שהוא אי-ספאניא היספאניא שפאניא) וצ"ל אפמיא כמו שגרום הירושלמי. ועד היום נמצא לצפון עיר אפמיא (עיין מקומו) עמק קטן הנקרא בל"ע "באכערעא" ר"ל ים קטן וכעת אין בו מים אכן נראה שהיה בימי קדם מקום קיבוץ מים דבים, והנהל "אלעזי" (עיין מקומו) יורד בעמק זה ויוצא ממנו. ואין ספק אצלי ישעל זה כוונתו מה שאמרו ים אפמיא.

ים דחמץ עד היום לדרום עיר "חמס" ים קטן הנקרא בל"ע "באחר חמס". גם נקרא "באחר קדיסא", והנהר "עזי" הנזכר לקמן נכנס בתוכו ויוצא ממנו וזה שאמר הירושלמי דיקליטינום הקוה נהרות ועשאו ר"ל שנעשה מנהר עזי הנזכר.

וא"כ יש להגיה בלשון בבלי הנזכר במקום סיככי צ"ל סומכי. ובמקום אפמיא צ"ל אפמיא ובמקום חילת לובירושלמי (שליית) צ"ל אילת.

ועתה אכתוב מהות ואיכות ים סרום וים כנרת וים סומכי.

י ס ד ו ס .

הוא ים המלח ונקרא בל"ע "באחר לום" ובלשון העמים ים המת. ארכו 11 פרסאות גרמניות ורחבו 4 או 5 פרסאות. בצד הדרומי הוא קצר ורחבו שם בערך פרסא וחצי ועמקו שם 3 או 4 רגל *). על שפתו המזרחי והמערבי הרים וסלעים גבוהים, ובשפתו המזרחית דרומית נמצא איזהו פרסאות מישור מבורכת ופורי. מימיו צח ונקי אבל מלוחים עד מאוד יותר מכל מי הים זמר וחריף עם ריח גפרית וכמעט אי אפשר להניחו בפה עבור חריפתו. לקחתי ממנו מעט בפי ויותר מחצי שעה נשאר מעם מררי

*] התנלוות היותר חדשות בתכונת הים הזה הן: ארכו רק 10 פרסאות ורחבו היותר גדול רק שתי פרסאות ושמינית עמקו היותר גדול 399 מטר, ועמקו היותר קטן (אצל החוף) 3.60 מטר, והוא נמוך 394 מטר מפני מי הים התיכון ומירושלם 1154 מטר. הירדן ישפך אל תוכו 6 מיליון טאן מים בכל יום, ובכ"ז הולכים מי הים הלך זהפחה פי לרגלי החים החזק והפך חלק גדול מהם להבל ואדים.

ס תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

וגפרית בפ. אם הושלך מלח בתוכו לא נמס. במאה חלקים מים יש 42 חלקים מלח²) 24 חלקים אדמה מררי מלוהית וחמוצית (זאלצויערע קאלקערדע) 7 חלקים נאטרום (נתר עיין מקומו) מלוחים. משקל המים בערך מים זכים מזוקקים כמספר 1000 למספר 1211. שקלתי מי ים המלח ומי ים יפו ומי בורות (מי גשמים) ומצאתי ערך מי ים המלח לערך מי ים הגדול כמספר 9 למספר 8 וערכו לערך מי בורות כמספר 9 למספר 7. (וידוע תדע שהיה כחדש ניסן שאז ירדו בו מי נחלים הרבה ובזה נקל מי הים קצת, אולם בימות החמה שכבר נתיבשו הנחלים יוסיף הרבה על כבידותו, וכמעט כל מה שהושלך בו לא נטבע, גם מי שלא ידע לשוט על הימים לא נטבע כמו שלא נוכל להטביע במים צנצנת רקה כן גוף האדם, כל כך חזקים המים¹). וכך מצאתי ביוסיפון בספרו מלחמות היהודים 4, 8, 8. שכתב שפספיאנוס הישליך בתוכו אנשים

[* עפ"י החקירות האחרונות איצרים המים בקרבם בהשבין מתמצע 25 חלקים למאה המרים חזקים והחצי מהם (בערך) הוא מלח ודנשארים הם כלארנאטרום, כלארמאננעזיום (זה נותן למים טעם מר וגועל), כלארקאלציום (והוא נותן להמים את שמניגיתו והתדבקותו) ועוד מיני חמרים רבים שונים בכמות קלה. נקודה הרתיחה של המים הוא אצל 1050C

1) מימיו כזדים וקשים הרצה וכונעט הוא מוסגר צין ההרים לא יסב שם הרוח לכן כונעט אי אפשר לעצור עליו כפינות כדרך כל הימים והנהרות (***) וזה שכזכר כמה פעמים צ"ס יוליכס לים המלח (ווסכת ע"ז פ"ג ו"ג). וצונקבת פתחים דף כ"ח ע"א פירש רש"י בד"ה ים המלח: הנקרא "מיר צטיאה" (***) עכ"ל, ר"ל ים המוטביע וכל מה שעוצר עליו נטבע לכן לא יעצרו עליו ספינות יע"ס, והמליחות אינה כן ונהפוך הוא כמו שאמרתי שקשה לטבוע צוניווי, ולא עוצרים עליו הספינות מנסה סכתצחי.

** זה אינו נס ביוסיפון מסופר כי בימיו עברו אניות על פני ים המלח והאמריקנים שחקרו את הים הזה עברו עליו בשתי אניות מתכות שנים ועשרים יום ונס כעת תלך אנית שיט של הממשלה פעמים בשבוע להעביר דרכו את היושבים בעברו המערבי לקירק ועוד. *** צ"ל "מיר בטומה" ובל"א "אשט זע"י" "דאס טארטע מעער", וזהו ים המלח שאין ספינה עוברת בו (המתרגם).

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סא

שידיהם מקושרים על גביהם ואישר לא ידעו לשוט ועם כל זה לא טבעו במים עב"ל¹). וכל מה שמונח זמן מה בו יתקבץ עליו מכסה מלחית ועור בעלי חיים הופשט מעט. ולא נמצא בו דבר חי לא דג ולא שרץ ואפילו הדגים אישר יבאו בו דרך הירדן ימותו תיכף בבואם שמה. וכן אם מביאים מי הים למרחקים ומשליכים בו דגים חיים ימותו תיכף. בתהומו נמצא כצה שחורה (שווארצר שלאם) ולה ריח רע. בשחר יעלו תמיד אדים הרבה וערפל גדול ממנו עד שגם פה עה"ק ראיתו פעם אחת בימות הגשמים כדמות ענן גדול. ואויר אשר סביבו כל כך מעורב מחלקי מלח וגפרית עד שגם בבגדי האנשים אשר יעמדו זמן מה שם יתקבץ מכסה מלחית. בכל סביבו לא נראה דבר חי ולא עץ ולא ירק. ועופות קטנים אשר יעופו על פניו בעת עליית האדים הרבה יפלו מתים^{*}). אננים אישר נמצא סביבו הם דולקים ובווערים כמו פחמים (עיין לקמן במקומו). גם נמצא סביבותיו מין זפת שחור (ערד פעד) אישר הושלך מים חוצה כי שט על פני המים^{**}) (ועיין במקומו). גם מלח הרבה נמצא בסביבו ועל שפתו, אכן מלח זה לא יצלח לאכול כי הוא מר הרבה וריחו ומעמו זאלסמרי כמו שאכתוב במקומו. לפני מי ים המלח עמוקים 598 רגל מפני מי ים הגדול).

הירדן ונחלים קטנים נופלים בתוכו ועם כל זה לא יעבור הים משפתו ומוכח שיש לו דרך וחפירות תחת הארץ או לים

¹ צמסכת שצת דף ק"ח ע"ב כי אחת רב דימי אמר מעולם לא טבע גזרל צימה דקדום (פירש רש"י נופני שהנני מלוחין וכח נוליסותן מעכצו ונלכזוע עב"ל):

^{*} כך האמינו לפני ולבן קראו לו ים המתו אך בימים האחרונים הוביח הנסיון, כי עופות שונים יעופו על פני הים ולא ימותו ומעוט העופות אשר בסביבותיו הוא רק מפני מעיט. מים מתוקים ועצים ועשבים בהמקום הזה.

^{**} הוא החמר (אספאלט) ונקרא גם בלשון ערבי חומר וכנראה היא הבצה השחורה שהזכיר למעלה שורה זו, והחמר יעלה מתהומו ויצוף על פניו ובעת הרוח יושלך על שפתו.

סב תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הגדול או לים סוף*) (זה כונת חז"ל שילך הירדן דרך ים המ ח לים הגדול או לפיו של לויתן).

ההרים שהם על ששת הים מכוסים כמעט תמיד באידים וערפל העולה מן הים. ואידים אלה מוזיקים הרכה כי מבעם שמיבישים ומכווצים וזאת סיבת הדבר שנמצאים לפעמים הפירות שהם בעצי הרים הנזכרים בפנים יבשים ומעופשים ומלאים כמו עפר פחמי ואף שמראיהם בחוץ בריאות וטובות, ויותר נמצאים הרמונים והלימוני (ציטראנע) מלאים עפר. וזה הוא שהזכיר היוסיפון מתפוחי סדום שהם מלאים עפר (דברים ל"ב ל"ב כי מגפן סדום גפנס ומשדמת עמרה וגוי) (**).

בראש הר הזיתים נראה ים המלח ויותר אצל כפר אלעזריא (עיין אצל) ואצל כפר "אלאיזאוויא" בדרך ענתות, ושם נראה סמוך מאוד אכן הוא במרחק 9 שעות. (מיחזקאל מז' נוכל לדעת מהות ים המלח בעת הזאת כי בעת הכל נהפוך מה שיבטיח שיהיו בימים ההם).

ים כנרת.

נקרא כל"ע "בַּחַר טַבְרִיָּא" לפי שטבריא על שפתו המערבית ארכו בערך 2 פוסאות ורחבו ג' רביעית פוסא (**). הירדן יורד

(*) מסני הנמיכה הרבה של ים המלח מים התיכון אי אפשר כי תהיה לו איזה תוצאה למקום אחר. ומי הירדן הרבים הניפלים בתוכו יכלו ע"י ההבל והאידים היוצאים ממנו כאשר העירנו למעלה עמוד 59. והבני רז"ל נאמרו רק בדרך אנדה.

(**) לפי הנראה מין על הסרי הגדל בסביבות יריחו הדומה בגדלו לתפוח או לרמון ומראהו מבחיץ יפה מאוד. אך תוכו מלא עפר ורקבון. אולם זה אינו מסבת אויר ים המלח כ"א הוא מין פרי מיוחד הנקרא "פֶּבֶק" והוא הוא הַקֶּדֶק הנזכר במיכה (ו' ד') וברומית נקרא Solanum Sanctum ותרי הארץ יקראו לו "תפוח סדום" כאשר בארנו בהירושלים" שנה ג' עמוד 171.

(***) המדידות והחקירות הראו לרעת כי הים הזה נמוך מסני ים התיכון 191 מטר, אי"ו הוא 21 קילומטר ורחבו היותר גדוליניע לתשעה יחצי קילומטר (אולם בסוף הוא הולך ומתקצר ותמונתו דומה מעט לתמונת הבנור, ולכן קראוהו העברים פְּנֶרֶת או פְּנֶרֶת). עמקי על הרוב 50-70 מטר, ובמקומות אחרים מחלקו הצפוני הוא עמוק עוד יותר ממאתים וחמשים מטר, אך עמקו ורחבו ישתנה לפי מצב עתות השנה וקרקעיתו מנוסה במקומות אחרים באבני בשן.

תבואות פוק בי ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סג

לתוכו בצדו הצפוני סמוך לכפר תנחום (עיין מקומו) ויוצא ממנו סמוך לכפר סאמא"ח (כפר צמח). והוא לא יתערב עם מי הים וכמעט נראה דרך מהלכו בכל הים (בראשית רבה פי ב' הירדן עבר בימא דטבריה ולא מתערב ביה מעשה ניסים יש בדבר עכ"ל). טהור ים כנרת מבורכת ופוריה הרבה וים זה מתנגד לים המלח: זה מלוח וזה מתוק, סביבות זה חרבה ושכמה וסביבות זה פוריה מלאה כל טוב, בזה לא דג ולא כל דבר חי וכזה ישרצו כל מיני דגים וישרץ המים, ועוברים עליו בספינות קטנות (ויושבי עבר הירדן מביאים עצים למכור בטבריה דרך אניה בלב ים) וכמעט כל ימות השנה לא יש שם רוח, אכן לפעמים ינשב פתאום רוח גדול על הים המהפך ברגע אחת כל הספינות. יושבי טבריה שותים מי הים כי טובים וקלים הם, ופורשים בו מצודות דגים והם טובים ולפעמים יפלו גלי הים בעת הרוח הגדול ככתי העיר (פני מי ים כנרת עמוקים 535 רגל מפני מי ים הגדול).

ים סומכי הוא מי מרום

כלשון העם קוראים ים חוילה ולפי דעתי אינו נכון כי ים חוילה הנזכר בש"ס ובירושלמי הוא ברבת פיילא "בירכאת אל-ראם" כמו שכתבתי לעיל, ובל"ע נקרא ג"כ "באחר חולי" גם קוראים "באחר חית" לפי שסביבו זורעין חטים הרבה. גם קוראין ב"באחר באניאם" על שם עיר באניאם שהיא סמוך לו. והוא ב' פרסאות דרומית למעין הירדן (מערות פאמים), ארכו בערך 1 פרסא ורחבו ג' רביעית. ודוקא בימות הגשמים נמצא בו מים עכורים (של אממיכט) שאינם טובים לשתייה ונמצאים בו דגים. אכן בימות החמה נתיבש ולא נשאר בו כ"א בצאים ומרעה, והערביים יבאו ויחנו שם עם מקניהם כל ימות החמה. גם גדל שם קנים ושוכנים שם אז היתו יער ובפרט חזיר היער גם נחשים הרבה (ויס זה דומה ליאור צירקניץ במדינת איליריא). הירדן נכנס בתוכו סמוך לכפר "מאלחא" שהוא על שפתו הצפונית ויושביה זורעין שם אורז אבל הוא משונה בטעמו ובמראהו והוא אדמוני

סד תבואות פרק בו ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

ובולע מים הרכה ולא נמצא אורז בכל הארץ כ"א במחוז ההוא ומביאים ממנו לעה"ק צפת ומכריה. וזה לשון הירושלמי ריש פ"ב דמסכת דמאי והא אורז בחולתה אבתר הוא סימוק הוא (ר"ל אדמוני) עכ"ל וכבר כתבתי שכל מחוז ההוא קוראין בל"ע "בלד חולי" או "ארד חולי" והיא חולתה הנזכר בירושלמי (ו). ועל שפתו המערבי שוכנים הערביים הנקראים ערב דופני על שם עיר דפני (רבלה) שתכונתה שם כימי קדם כמו שכתבתי כבר. וימים אחרים ים הגדול ים אילת (ים סוף) ים אפאמאי וים חולתא לא כתבתי כי ב' הראשונים ידועים הם ואין בגדר שלי להאריך בהם וב' הנשארים לא יש להעיר מהם.

הנהרות

הירדן

הירדן נקרא כן על שם שיורד מן (בכורות דף נ"ה ע"א) ממערת פמים (עיין מקומו) לדרום עיר באניאם בערך שעה א'. הערביים קוראים אותו עד ים כנרת "אל אורדאן", לדרום ים כנרת קוראים "אלישריאן" או "שריאת". בצאתו ממערה הנז' הוא קטן מאוד ואח"כ יתערב עמו נחל דן שיוצא בערך שעה א' וצפונית

(1) ויש לדקדק הלל רצלה (דפני) וכל מחוז ההוא צתחוס עולי צבל כונו שכתבתי כבר צוקונו, ולפי לשון הירושלמי הכזכר מוכח שחולתה חו"ל כמו שהזכיר שם רצלה צצלה תורין צאלכס:דריה חרוצ צצילרי (עיין מקומו) אורז צחולתה כונו צקיפרוס והלא כל המקוונות חלה חוץ לתחוט עו"צ הם. לכן נראה לי שאין כונת הירושלמי על אורז ים קווכי ונוכח שיש עוד מחוז אחר ששמו חולתא ושם נוכל אורז הרצה. ונלחתי אח"כ צפרק ה"ל צירושלמי חני האורז צצחולת אנטיוכיא נותר צוקונו עכ"ל וכן נלחתי צויקרא רצה פרסה ה' (חולת) (* אנטיוכיא : הרי ראי' שכונת הירושלמי על מחוז אחר שהוא קוונך לאנטיוכיא והוא חו"ל אצל מחוז ים קווכי ח"י ננוס הוא.

* לפינו הנרמא "חמת של אנטיוכיא" וכן הוא בכמדר רבה פ"י.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סה

מזרחית לעיר באניאס. גם נחל חספיא שקוראין בל"ע קורעוני ¹ זהו הגדול מכולם. ושלשה אלה מתחברים ומתערבים ונקראים בכלל ירדן, ונכנס בים סומכי הנ"ל וכל מה שיורד דרומה יתרחב ויתגדל. לדרום ים סומכי רחבו בערך ²⁰ פסיעות, לדרום ים כנרת בערך 80, סמוך לירחו 90, בשפת ים המלח 200 ולפעמים 300. וערך עמקו: לדרום ים כנרת 6 או 7 רגל, סמוך לירחו ועל שפת ים המלח 5 או 6 אמות, וכל זה בימות הגשמים (רבה"י א' י"ב-ט"ז וכן יהושע ג' ט"ז) אכן בימות החמה יתמעט מאוד עד 8 רגל עמקו. ויורד במהירות גדולה, ובמחוז ירחו מוכרהים היורדים לטבול ולרחץ בו לקשר בחבלים זה לזה כדי שלא ישטפם, וכל מי שאינו קשור ישטף אף שיודע לשוט (*). כל כך נחל שוטף הוא. מימיו קלים וטובים לשתות. על הירדן נמצאים ג' גשרים, הגדול הוא חצי שעה אחר שיצא הירדן מים סומכי וקוראין "ג'ישר אַבְנֵי יַעֲקֹב" גשר בני יעקב (באמרם על גשר זה עבר יעקב ובניו בבאו מחרן אבל הוא טעות אצלם כי הוא בא לארץ לדרום בית שאן במחוז סוכות וישלם ושם עבר את הירדן, ואולי כשברח הרגה עבר דרך גשר זה) והוא בנין אבנים ארכו בערך ⁶⁰ פסיעות ומלך הנוצרים "באלדואינו" בשנת ד"א תתע"ב (עיין חלק ב') בנה אותו ואברהיםפאשא תקנו שנית (**). (ב' גשרים קטנים לדרום ים כנרת וא' על הירדן במקום שיורד הירמוך לירדן ונקרא "ג'ישר מיג'אמא" ר"ל גשר מקום קיבוץ המים על שם ששם מתקבצים מי הירמוך ומי הירדן (וא' על הירמוך סמוך למקום שנופל בירדן) וא' קטן סמוך לים כנרת מול כפר "סאמאח" ונקרא "ג'ישר אלקנאפיר" על הירדן (***) (ואיך יעברו

¹ וחולי נקרא כך על שם עיר קטנה קארניח המזכרת בזכצ"י צ' י"ב כ"ח ע"ס.

(* נזמא קתני.

(**) הנשר נקרא "ג'ישר בנאת יעקב" גשר בנות יעקב. זמן בנינו לא נודע והמלך באלדואין הרביעי בנה אצלו בשנת 1178 רק מבצר, ונזר פאשא סחת עכו חיקן את הגשר. (***) בשנת תרמ"ז בנה בית מועצות עירנו עוד גשר עץ גדול הרחוק כשתי שעות לצפון ירחו, ובשנת תרנ"ב חזקוהו ויגביהוהו הרבה מעל פני המים, עד כי גם הנשמים הרבים לא יכלו להעתיקו ממקומו. ארכו ⁶⁵ מטר, והוא נקרא "גשר ירחו" ומלבד הנשמים האלו יש בין הנשר הזה ובין הנשרים שלצפונו יש מעברה גדולה הנמשכת בחבלים.

סו תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הערביים עם מקניהם ומשאיהם את הנהרות בלא גישים אבאר
אי"ה בחלק ד"א *.

קישון (שופטים ד' ז').

נקרא בל"ע "נאהר מוקאטא" (גם הר הכרמל נקרא בל"ע "ראם
אלמוקאטא" ופרשו הריגה על שם שהרג אליהו שם את נביאי
הבעל**) גם נקרא נהר חיפה. הוא יוצא לדרום הר תבורי) ופנה
מערבית דרומית בעמק יזרעאל ובסוף עמק זה ילך דרך הרים עד
לפני מישור עכו ברגלי הר הכרמל ונופל למזרח חיפה בים הגדול.
מימיו זכים ומראהו ירוק, ובימות החמה הוא קטן מאוד, אכן
בימות הגשמים שירדו המים מהרי אפרים (ומהרי שומרון) יתרחב
הרבה וכל עמק הנזכר מלא מים כי הוא מתפשט לכל צד ואי אפשר
לעבור שם ימים אחדים. ולפי דעתי הוא

מי מגדו

הנזכרים (שופטים ה' י"ט) בתענך על מי מגדו ותענך לדרום
עיר מגדו בערך 1 שעה (כאשר אבאר במקומו) ושניהם בעמק יזרעאל
הנזכר, ולא נמצא שם כ"א נחל קישון והוא עובר על פני עיר מגדו
לכן נקרא מי מגדו (ובירושלמי שבעית [פ"ו ה"א] בתהום עו"ב
נעתון ומי נעתון הוא לפי דעתי מגדו ומי מגדו כמו שכתבתי לעיל).
והמון עם קוראים מי מגדו לנחל שיוצא אצל מירון ועובר על פני
עיר צפת ועליו המחנות ונופל לים כנרת (ונקרא בל"ע ואדי אמוד)
אכן טעות הוא.

(* את החלק הרביעי לא הספיק המחבר להוציא לאורו ונב בכת"י לא
מצאנוהו, ולכן נבאר אנהנו אי"ה בסוף הספר את הדבר הזה.
1) גם יולל לדרום מזרחית הר תבור נחל אחד הנקרא בל"ע שארר
על שם הכפר שארר שהוא עובר לדרום לו. גם נקרא ואדי צירע והוא
נופל לירדן לדרום גישר מיג'אמל צורך חלי טעה ובעל כפ"פ*** (כחצ
שהוא נחל קישון טבה צרובה, כי ידוע שנחל קישון עבר צרגלי הר
הכרמל כח"ט (מלכים א' י"ח מ') ויורידם אליהו אל נחל קישון
וישחטם שם.

(**) הכרמל נקרא בפ"י הסופרים הערבים כרמל, והשערתי ע"ד השם
"מוקאטא" רחוקה מאוד.

(***) בפרק שביעי ובתוצאותינו עמוד קכ"ה. וכבר העירונו על זה שם בהערה
3, אך הנחל נקרא "ואדי גא'אט".

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סז

קנה

הוא מנביל בין אפרים ומנשה (יהושע י"ז ט'). בערך מהלך רביעית שעה מערבית שבם בדרך לג'ינין (עין גנים) מעין גדול הנקרא בל"ע "עין אלקאסאב" ר"ל עין קנה כי בלשון ערבי קנה אלקאסאב. ויורד מערבה ומשקה הישדות עד שיגיע סמוך לשפת הים לדרום קאסאריא ושם נתרחב כבר ונקרא ואדי אלקאסאב ר"ל נחל קנה זהו בלתי ספק קנה הנזכר *).

כרית (מלכים א' י"ז ג').

לא נודע בבירור ושמעתי יש אומרים שהוא נחל קטן הנקרא בל"ע אלפאחא היורד הירדנה מול עיר שבם. אכן לפי דעתי אינו בי נאמר נחל כרית אשר על פני הירדן (מ"א י"ז ג') מוכח שהוא בצד מזרח הירדן. ונראה לי שהוא הנחל הנקרא בל"ע ואדי אליאס ר"ל נחל אליהו שהוא לדרום מחנים מול בית שאן (עין מקומו). והזכירו ג"כ בעל כפז"ס ולפי דעתי נקרא כן על שם שישב שם אליהו זהו נחל כרית ** (בירושלמי תרומות פ"ח ה"ז א' כ"ד שיתפוח הכרית ע"ש).

שיחור לבנת (יהושע י"ט כ"ו).

הוא הנקרא בימי קדם בלשון העמים בעלום וכעת שמו בל"ע נומאן שבא ממחוז הרי כפר "מגידל אלקרום" ונפול סמוך לעכו בים הגדול, ויש אומרים שהוא הנחל הקטן שהוא לדרום עכו ושמו בלשון ערבי ראמלע אביאד ר"ל חול לבן וידוע שמחול נחל שיחור לבנת היו עושים בימי קדם זכוכיות וזה שדורשין במסכת מגילה [ו' א'] שמוני [זו טרית] חול זו זכוכית לבנה.

בשור (שמואל א' ל' ט').

כעת נחל קטן לדרום עזה שקוראין נאהר שריא שיוצא מהרי יהודא ונופל לים הגדול.

* נחל הקנה נקרא עד היום בשמו העתיק "וואדי קנה" והוא נרשם במפת הארץ.

** הרב בעל הכפ"ס בפרק י"א (בתוצאותנו עמוד שי"א) אומר כי הנחל הזה נקרא "וואדי אליאבאס" אך שמע כי תשובה על תמיהתו—מדוע יקראו אותו "וואדי אליאבאס" הלא להפך הוא מלא מים בקיץ וחורף—כי שמו המיתקן הוא "וואדי אליאס".

סח תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

קדרון ושלוח.

אבאר אי"ה בביאורי עה"ס ירושלים.

גינאי נהרא חולין דף ז' ע"א

(וכן בירושלמי דשקלים פ"ז [ה"ה] גינאי שטף זיקין. וכן בירושלמי דטאי פ"א [ה"ג] ודוה גינאי גכר) שם נחל קטן סמוך ל"גינין" (עין גנים עיין מקומו) ובימות הגשמים יתרחב הרכה. וכדומה שמעשה ר' פנחס ב"י היה סמוך לפסח שנשא אחד חיטי לפסחא (עיין שם) ובזמן ההוא יתרחב לפעמים עד שאי אפשר לעבור.

נהרות עבר הירדן המזרחי

י בוק (כראשית ל"ב כ"ג).

נקרא בל"ע אלצארקא (על שם שעובר על פני המבצר צרקא בדרך אורחת הישמעאלים מדמשק למעקא) ויצא מהרי חוראן (עיין מקומו) והוא מפסיק בין מחוז מוראד שהוא לצפונה ובין מחוז "באלקא" שהוא לדרומה. והולך מערבה עד שנופל לירדן כמעט מכוון בין ים כנרת ובין ים המלח והוא מול שכם. הנחל הזה גבול בין ישראל ובין עמון. מרם שיגיע לירדן בערך שעה וחצי יוצא מהרים הגבוהים והולך במישור עד הירדן.

ארנון (במדבר כ"א י"ג).

נקרא בל"ע "אלמוג'ב" והוא יוצא אצל מבצר "קאטראני" ג"כ בדרך אורחה הנזכר והוא למזרח עיר "אלקארק" (קיר מואב עיין מקומו) כמהלך יום וחצי. והוא מפסיק בין מחוז "באלקא" ובין מחוז "קארק" הנ"ל. והוא הגבול בין ישראל ובין מואב, ונופל בים המלח למזרח חברון.

זרד (שם שם י"ב).

אינו ידוע בבירור. יש אומרים שהוא הנחל הקטן הנקרא

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סמ

בל"ע "ואדי איבני חמאד" שהוא לצפון עיר קארק לדרום "ואדי מוג'יב" הנזכר ונופל ג"כ בים המלה (עיין קיר מואב) .

ירמוך (פרה פ"ח מ"י).

נקרא בל"ע "ירמוק" גם "שריאת אלמאנדהור" גם "ואדי מצריב" לפי שיוצא אצל מבצר מצריב בהרי גולן (עיין מקומו) ויורד למחוז "אמחיים" הוא גדר (עיין מקומו) ולדרום ים כנרת בערך שעה וחצי נופל בירדן. בתחום הירדן כישיוצא מהרים כבר נתרחב עד 30 פסיעות אכן עד מישור ההוא הוא קטן ונמוך .

אמנה (מלכים ב' ה' י"ב).

במסכת בתרא י"ד ב' שזכרתי בתחילת הפרק נזכר בנהרות א"י קרמיון ופיגה, וכן במסכת פרה פ"ח מ"י וכתב הערוך שהם אמנה ופרפר וכן הדבר כאשר אבאר.

והנה מבאניאם לדמשק בדרך כפר מג'דל (מגדל) על הרים הגבוהים "גיבל הייש" (עיין מקומו) נמצא בעמק בין ההרים הגבוהים אלה כפר א' הנקרא "בית אלגיאנא" ולצפון כפר זה בערך תחום שבת עין גדול ומימיו זכים וטובים מאוד לשתיים והוא נקרא בל"ע "אלבארדי" (ר"ל הקר) והוא ילך צפונית מזרחית עד דמשק, והוא אמנה. ובימי הקדם היו קוראין אותו "קריזאהאאס" והוא קרמיון הנזכר. וכל יושבי דמשק מבני עמינו קוראים אותו אמנה כי כן מקובל אצלם. וקצתו עובר על פני העיר דמשק ומשקה את סביבותיו וקצתו עובר תוך העיר ויצא משם מזרחה. עד בערך ז' שעות נופל בים הנקרא "בחר מורג".

פרפר (שם שם).

בדרך דמשק ל"בעל ביק" סמוך לעיר "דיר ענון" (חצר עינן) כפר א' הנקרא בל"ע פיג'י (פיגה בני דגושה) ולצפון הכפר זה מעין א' הנקרא פיג'י על שם הכפר הנזכר והוא ילך דרומית מזרחית ג"כ ע"פ עיר דמשק וסמוך לים "מורג" הנזכר

ע תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

לעיל נופל הפיני לתוך "הפאראדי" הוא אמנה. וכל בני עמינו קוראים לפיני הנזכר פרפר כן מקובל אצלם (בדמשק כותבין בנט דיתבא על נהר אמנה ופרפר והוא "ברדי ופני") ושאר נהרות קטנות אבאר במקומם.

הרי הארץ.

הר לבנון.

לדרום עיר חמס מתחיל הר הנזכר זאצל יראם אלשאקא (הוא הר ההר) נכנס בים הגדול ומושך עד לדרום עיר צור עד "ראם אלנאקהורא" (בערך די שעות) ושם נכנס ההר משופע בים ועולים עליו כמו דרך הסולם (והוא סולמא דצור עיין במקומו). ראש הלבנון גבוה מאוד יותר מן "אלף רגל עד שנראה במרחקים ליורדים דרך אני" בלב ים כמחוז אי קפרום במרחק ד' פרסאות. ורוב ימות השנה מכוסה בשלג ונראה לכן לכן שמו לבנון (ירמיה י"ח י"ד שלג לבנון). הנקודה הגבוה ישככל הר הלבנון היא "ג'בל מאקמל". לצפון נקודה זאת שהיא לדרום עיר* עדן יש כפר "בשירא" שם יער ארזים וכעת נמצאים שם בערך 350 ארזים**) לגדול שבהם יש בגזעו היקפו בערך 40 רגל וגובהו 90 רגל. וכפי הנראה הם מכמה אלפים שנים.

ויוצאים ויורדים מהר הלבנון מעינות ונהרות הרבה, כאשר אבאר לקמן. (וזה לישון התוספתא סוף מסכת אהלות עירות שבלבנון מהורות שסמוכין לים ולנהרות).

למזרח הלבנון נמצאת בקעה גדולה הנקרא בל"ע אלבקעא ובעבר הבקעה זאת הלבנון המזרחי הנקרא מול לבנון (אנשי לבנון). בצד המזרח מגיע עד מחוז דמשק ושם יתמעט וישפיל מעט מעט. ובצד הצפון מגיע עד המדבר ועד מישור שבמחוז חמס ובצד הדרום מגיע עד מחוז דן או ליש. ועליו ב' ראשים גבוהים גיבל שיק

(* איננו עיר כ"א כפר. **) מספר ארזים עתיקים הנמצאים בו הוא 377 ועד תכונת הלבנון לסרטיו דאה מאמר "הלבנון" בלוח ארץ ישראל שנה ג' לשנת תרנ"ה עמוד 72--96.

תבואות פרק כי ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ עא

גם נקרא ג'בל תלג' (שלג תלגא) והוא הר הרמון וגובהו כמעט כערך מאקמל הנזכר והוא צפונית מזרחית לעיר חספיא. וראש הב' נקרא ג'בל חיי"ש וחוא למזרח דן.

והנה ב' הרים אלה הלבנון ומול לבנון הם נקראים בפסוק הר לבנון. כי (שיר השירים ז' ה') כמנדל הלבנון צופה פני דמשק הוא דוקא המול הלבנון שהוא המזרחי כי על המערבי אי אפשר לומר צופה פני דמשק. כי בהבקעה הרחבה והלבנון המזרחי מונעים לראות פני דמשק. וכן (יהושע י"ג ה') וכל הלבנון מזרח השמש ודאי הוא מול הלבנון לא הלבנון המערבי.

חרמון

דברים ג' ח' ונקח בעת ההיא את הארץ מיד שני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן מנחל ארנון עד הר חרמון צידונים יקראו לחרמון שריון והאמורי יקראו לו שניר וגו' ¹. הנה מוכח שכונת הפסוק על ג'בל חיי"ש הנזכר לעיל כי הוא לצפון מחוז גולן ושם ההר הזה כמו חומה גבוה לרדת מטה במחוז עיר "בית אלג'אנא" במעין/ברדי הוא אמנה). אכן אין כונת הפסוק דוקא על ג'בל חיי"ש בלבד כי פעמים הכונה בשם חרמון גם על הלבנון (המערבי) כמ"ש (שופטים ג' ג') והחוי יושב הר הלבנון מהר בעל חרמון עד לבא חמת. והנה מוכח שלפעמים כונת הפסוק חרמון על חלקי הרי מול הלבנון והלבנון המערבי ².

¹ עד היום יש כמה שונות להרים אלה. ההר שהוא ללפון מערבית דווקא נקרא צל"ע ג'בל זאניר (שכיר) ללפון חספיא נקרא ג'בל תלג' (תלגא) למערב צעל ציק ג'בל לוצנאן.

² ובהקדמה זאת יש לפרש לשון הפסוק (תהלים קל"ג ג') כעל חרמון שיועד על הרי ליון עב"ל, וכל המפרשים טרחו בכונת פסוק זה: אכן מלאנו (דברים ד' מ"ז) ועד הר שיחון הוא חרמון ומוכח שהר שיחון הוא בכלל חרמון וכונת הפסוק ליון כמו שיון ר"ל שיועד הטל מחרמון על הר שיחון שהוא חלק אי מהר חרמון וכמוך וספל נומנו. וזאת מלאנו עד היום ג'בל סאנין למזרח לפונית

עב תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

נהרות הרי הלבנון

ד' נהרות גדולות יורדים מהר הלבנון וממול הלבנון. לצד צפון יורד נהר א' שלא מצאתי לא במקראי קדש ולא בדברי חכז"ל והוא נהר גדול הנקרא בל"ע "אלעאזי". ודרשתי וחקרתי למה נקרא כן? ואמרו לי על שם שהוא עז ומורד לפי שהולך מדרום לצפון שלא כדרך כל הנהרות (וז"ל אבע"ז ס' וישב בפסוק וירד יהודה: הבא מפאת צפון של עולם לדרומו; הוא יורד, ואנשי המחקר יבינו כי זה אמת עכ"ל), וגם לפי שיורד בהמון גדול וכמעט לא: הניח לעשות עליו גשרים כי הוא שוטטם. (במקומות שהם על ישפתו נמצאים שם מבני עמינו כותבין בגט דיתבי על נהר מורד, והוא מלשון עז, עז פנים) ובעל המסעות ר' בנימין קוראו נחל יבוק אכן היא שנגה ומעות גדול. ובלשון העמים מימי קדם נקרא אָרְאָנְטִים והוא יוצא לצפון עיר בעל ביק בערך 5 שעות מן ג'ורד דודוניה והוא אחו גדול הנקרא כן והוא יורד צפונה על פני עיר חמס ויורד בים חמס הנקרא גם ים קאדישא כמו שכתבתי לעיל ויורד על פני עיר חמה (היא חמת) ועל פני עיר פאמיא ויורד בעמק פאמיא הנקרא אלבאחירעא והוא הי' ים פאמיא כמו שכתבתי ועבר על פני עיר אנטיוכיא ולדרום לה נופל בים הגדול. גם יוצא לדרום עיר בעל ביק הנחל הנקרא בל"ע "ואדי חאסמיא" ר"ל נחל המחלק והמחתך ובלשון העמים בימי קדם נקרא לעאנטיים. ויורד דרומית מערבית עד מחוז בקעה התחתית והוא מחוז בית רחוב ונופל לצפון עיר צור בים הגדול. (1)

עיר צירוח (עיין מקומו). ולס גס כאן כונה על חלק הלבנון המערבי שסם הר סאנין הנזכר שהוא שיחון ונצולר בוכת הפסוק אל כבון. [ביאור פשוט על הכתוב הזה כתבנו במאמרנו טוב מראה עינים מהלך נפש בה"דושלים" שנה ג' עמוד 172].

(1) ומלחתי צספרי היסמנעאלים היסנים סזין לור וזין לידון נלהר אלעוד, ולפי מה שכתבתי צסמוך נלהר אלעוד (עלייטהרוס) ללפון ערקי. ולפי דעתי כונחם על ולדי חאסמיא ולולי הוא טעות המעתיק סל"ל אללעוכד ר"ל לעאנטיס כי מלחתי ג"ב צספרי הס"ל סקורחיס חסמיא הס"ל לעוכד ר"ל לעאנטיס.

תבואות פרק בימי נהרי הדי ועמקי הארץ הארץ עג

גם אצנה ופרפר אשר כתבתי כבר יוצאים מהר הלכנון
(ואלה הם די נהרות גדולות).

לצפון מחוז קיזוואן לדרום מחוז הגבלי יורד נהר אברהים
הנקרא בימי קדם אדאָנים ונופל ישם בים הגדול.

לצפון ערקא (אשר אכאר במקומו) יורד הנחל הנקרא בל"ע אלעוד
הנקרא בימי קדם עלייטהערום (ועיין מה שכתבתי לקמן בשם
גוברין. ואין כונת המדרש ישם על עלייטרום הנזכר לצפון ערקי
כמו שאכתוב במקומו). גם נקרא בל"ע נהר אלפביר ר"ל הגדול,
ועמק נחל זה מפסיק בין הר הלכנון. ר"ל ישם קצה הצפוני של
הר הלכנון. והעמק זו מושך מחמה עד ים הגדול.

לצפון עיר בירות יורד הנחל הנקרא בל"ע נהר אלפלבל (כלבו) יש
אומרים שנקרא כן על ישם שישבו במחוז ההוא מכני העוים שעבדו
את נבהז (מלכים ב' י"ז ל"א) שהוא כלב כמו שאמרו חכז"ל בפרק
די מיתות [סנהדרין ס"ג ב'] ונקרא נהר ההוא על ישם אלילם.
ובימי קדם נקרא נהר ההוא ליציאום.

בין בירות ובין צידון למערב עיר "דיר אלקאמר" כחצי שעה
יורד הנהר הנקרא בל"ע "אלתאמור" גם נקרא "אלקאדי". ובימות
השמים יצא מיצפתו עד שיתפישט לנחל שוטף ואי אפשר לעבור
עליו והאורחים מוכרחים לעמוד לפעמים 6 או 8 ימים עד שיחזור
לנבולו. גם נמצא לדרום צידון בשתי שעות נהר צאביראני.
ואזכיר שמות המחוזים ושמות מקומות בהר הלכנון אשר
נמצאים במקראי קדש ובדברי חכז"ל בבלי וירושלמי. ואל תאמר
שאזכיר כל המקומות אשר נמצאים בהר הלכנון כי לא תכלית
כונתי לכתוב ולחבר ספר סיפורי כ"א לדעת ולפרש כונת הפסוקים
ודברי חכז"ל, ולכן לא אזכיר כ"א שמות דברי קדש ואף שמעטים הם.
ואחקור על בעל גר בבקעת הלכנון (יהושע י"א י"ז) בעל
המון (ש"ה ח' י"א) בעל חרמון (שופטים ג' ג').

כבר כתבתי שהלכנון יחלק לב' חלקים המזרחי והמערבי,
ובניהם בקעה גדולה הנקראת גם בל"ע "אלבקעא" ובימי
קדם בל"י נקראת "כאלעזריא" (חול כראשית י" ז"ג).

עד תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

והיא מגעת בצד הדרום עד מחוז צור ושם נקראת בל"ע בקעא תחתאני ר"ל בקעה תחתית והיא בקעת הלכנון ולכוא חמת כמו שכתבתי כבר.

והנה מצאנו במלחמת יהושע עם המלכים על מי מרום ויבואו עליו הכנעני ממזרח ומים וגוי והחוי תחת הרמון בארץ המצפה (יהושע י"א גי). ולפי דעתי המחוז בעמק המזרחי של ג'יבל הייש" שזכרתי לעיל הנקרא הייש שאקארא ושם עד היום "תל ג'ובע" (גובע) די שעות לצפון קאנימרא" והוא מצפה כי גבע נקרא פעמים מצפה שהוא גבוה ומשם רואים למרחוק. והנה הכם יהושע וירדפם לצד מערבי עד צידון רכה ולצד המזרח עד בקעת המצפה הנזכרת¹). ושם (פסוק ט"ז) ויקח יהושע את כל הארץ הזאת וגו' ועד בעל גד בבקעת הלכנון תחת הר חרמון וגו' נראה שבעל גד הוא בין ב' נקודות הנ"ל מחוז צידון ועמק "הייש שאקארא". ונראה לי שהוא דן ליש הנקרא כעת בניאס. וידוע שבמחוז ההוא היה מושב אליל יין הנקרא פאן כנודע מספרי הבלי היונים (מישהאלאגיע) ומערת פמים 'בניאס נקראת כן על שם האליל הנזכר כמו שנמצא בכתב חרות על אבני המערה) ואין ספק שגם בימים ההם בזמן יהושע היה שם אליל אחר והוא ביצ' גד (מלישון העורכים לגד שולחן ישעיי ס"ה י"א) ובמחוז ההוא 'לצד צפונית מערבית) תכונת עיר תרנגולה וגם שם היה מושב אליל תרנגול כמו שנזכר נרגל באנשי כות, ומחוז ההוא מוכן לבית אליל מימי קדם. גם בני דן העמידו שם את פסל מיכה, ירבעם העמיד שם עגלי הזהב. ומי יודע אם לא גם שם בעל המון (שהוא בעל גד) על שם י"המון" "אמון" כנודע בספרים הנ"ל²).

¹ הנקודה הדרונית של ג'יבל הייש נקרא צלשון ערבי חל פאראש הכוונה הר יהושע, כי יהושע מכונה צלשון ערבי צשם פאראש, סוק, והעם עד שם הגיע יהושע במלחמתו עם מלככי כנען.

² מלבד שהשערה רחוקה היא במאד, לא מצאנו בכל ספרי הערבים שיהושע נקרא בי"ם פאראשו, והוא נקרא אצלם סחם בשם יהושע.

² (2) ואלדבר הצלים, אליל אחד שעבדו יושבי מלרים ויושבי ארץ יון נקרא אמון והוא הנזכר ירמיה נ"ו כ"ה אמר ה' לבנות אלהי ישראל

הבואות פרק ב' ימי נהדי הדי זעמקי הארץ הארץ עה

ומצאתי שכזמן מלחמת הנוצרים נקראת "בניאם" – "בעליאם" זאין ספק שנקרא כן על שם בעל גד שמו הראשון בזמן יהושע. מכל דברים אלה מוכח שבעל גד בבקעת הלכנון הוא "בניאם". ועל ידי חקירתי ודרישתי בעז"ה נודע לי שהר הלכנון נחלק כעת לששה עשר מחוזים ולא אזכיר כ"א שימותם גזכרים בדברי חז"ל כמו שכתבתי כבר.

ואכתוב כעת דוקא מעיר טראבלום לצד דרום הכונה ממחוז הר ההר, אכן מה שהוא לצפון הר ההר אינו בכלל א"י ואזכירו אי"ה לקמן בפרק תולדות בני נח.

"טראבלום אלשאם" (טריפאלי) והוא טרפליא הנזכר עזרא ד' ט' והיא נקראת בלשון הפסיק סין (בראשית י' י"ז) ומצינו בירושלמי (שבת פ"א רשב"ל הורי באטרכולים (היא טראבלום). וכן תרגום רבסעה"ג ואת הסיני, טראבלוסיין; ולצפון עיר הנזכרת במחוז "אלזאויע" עד היום כפר א' הנקרא בל"ע אלסיני גם נקראת סינים (בתשיבת מהרי"ט"ן סימן ל"ו). טראבלום החוקה מהים בערך חצי שעה ונחל אחד עובר בתוך העיר הנקרא בל"ע "אבואליא" (וכותכין בגט שם דיתבא על נהר מורד ולא ידעתי הכונה כי לנהר עזי (אראנטיס) קוראים מורד ונחל "אבואליא" וראי אינו נהר עזי ואולי הטעם שגם "אבואליא" פונה צפונה כמו שכתבתי לעיל בנהר עזי) וכעת לא נמצאים ישם מבני עמינו כ"א בערך שנים עשר משפחות בעלי בתים ויש להם בית הכנסת גדולה בנין חזק מימים קדמונים, ומיבח שהיה שם

הבני פוקד אל חנוך נכח וגוי ועל נזרים ועל אלהיה וגו', ועל שם חליל זה נקרא העיר נוסז החליל "דיאספאלוס" ר"ל עיר חליל. ולפי התרגומים היא עיר אלכסנדריא (עיין לקמן במקומו ובלשון פסקתא רצתי שהצאתי שם) ויש אומרים שהיא עיר "נוהעצב" וכעת הרצותיה מפורסמות בחלק מזרים הגזוה ואולי צת פרעה נולך מזרים חשת שלמה הנולך קראה המקום ההוא צעל חנוך (כמו חנוך) על שם חליל מזרים, כנזכר מזכרים אי"ה ח' ואולי גם שם צעל על שם חליל "צעלוס".

עו תבואות פרק בו ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

קהל גדול מבני עמינו. בזמן ר' בנימין בעל המסעות נחרב טראבלוס ע"י הרעש ונהרגו כמה יהודים. וכתב יז"ל בימים ההם הרעישת הארץ של "טריפולי" וכסה הרבה מן הגוים מן היהודים כי נפלו הבתים והחומות והיתה מפולת באותו זמן וככל א"י מתו יותר מעשרים אלף בני אדם בימים ההם עכ"ל. וכן כתב ר' יוסף הכהן בדף כ"ב ע"ב זז"ל ויהי לתקופת השנה שנת 4932 ויהי רעיש גדול בארץ המזרח וכו' ותפול טריפולי וימותו יושביה וגם "אנטיאוקיא" (אנטיוכא) נפלה כמעט כלה וכו' עכ"ל.

לדרום טראבלוס יש מחוז הנקרא "אלקורא" ושם כפר סביל ואולי הוא בית סבל הנזכר בתרנום יב"ע בפרשת אלה מסעי וכן בירושלמי שביעית פ"ו (ה"א) בתחום עו"ב, אכן קישה וכמעט אי אפשר לומר שעד מקום ההוא החזיקו עו"ב*. למזרח דרומית מחוז הנזכר יש מחוז אלדאניע ושם נמצאים הארזים שכתכתי לעיל.

צין עיר ערבלוס וצין עיר ציבלוס (עיין בסמוך) נמללה עיר צאערוס על שפת הים היא עיר צאערוס צארן לידונים (פיניליא) שהזכיר יוספון בחלק קדמוניותו סי ז'.

למערב ג'בל מאקמיל אשר זכרתי לעיל שם מחוז "ארד (ר"ל חבל הארץ) אקלוק" והוא קלקאי שזכרתי לעיל בביאור תריב"ע אולם דקלקאי.

לדרום מערבית מחוז הנ"ל מחוז ג'בל (גבל בג' דגושה) הוא ארץ הנבלי הנקרא בימי היונים ביבלוס. ולמזרח מחוז הנזכר על נהר אברהים הנז"ל נמצאת עיר אסיקא והיא לפי דעתי עיר אסקה הנזכרת ביהושע י"ג ד' עיין שם.

במחוז אלשאהאר נמצא הכפר "אמי" ואולי הוא שנזכר בירושלמי גדרים פ"ד (ה"ט) ר"י מכפר אמי. וכן בירושלמי סוף יומא [פ"ח ה"ה].

* מלבד זה אין להשערה זאת כל יסוד, כי בתרנום יב"ע הנרסא "בית סבלי" וגם המחבר בעצמו מביא למעלה עמוד ל"ב, ל"ג "סבל" בכ" לא בכ' וגם בירושלמי דפוס וויניציא הנרסא בית סבל בכ'.

תבואות פרק כ' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ עז

במחוז אלשוף (שהוא מחוז עיר בירות) למזרח עיר מאר האנא מעין אחד הנקרא בל"ע "עין אחאב" ומימיו נופלים לנהר אברהים הנ"ל. ולפי דעתי הוא באר אחאב הנזכר במסכת פרה פ"ח מ"א באר אחאב ומערת פמ"ס כשרה. וכתב הברטנורה לא אתפרש היכן הוא והא קמ"ל דמים היים הם עכ"ל. ובמחוז הנ"ל נמצא כפר א' הנקרא ביותר והוא לפי דעתי שיבוש הלשון והכונה על עיר ביותר הנשנה סוף מסכת חלה (מ"ז) נתאי איש תקוע הביא הלוח ביותר ולא קבלו ממנו והטעם לפי שהוא בחלק שלא כבשו עו"ב. ועין בתויו"ט שם שדחק את עצמו שסבר הוא ביהר הסמוך לירושלים - אצל מלחא - (בירושלמי ובספרים ישנים מצאתי ביותר לא ביתר כמו שהוא בספרים שלנו).

במחוז "אלג'ורד" עיר "במחוז" וידוע תרע שאינה במחוז הנזכר בערי הדרעזר (שמואל ב' ה' ח') כאשר אבאר במקומו (עיר זאת נזכרת בתשובת מהריט"ץ סימן ל"ו).

בבקעת הלכנון (בין לכנון המזרחי והמערבי) נמצאות עד היום חרבות עיר "בעל ביק" הנקראת כימי קדם העליאפאליס¹ (בעל כינוי לשמש, בעטק מן בעטק ולכן נקרא Heliopolis) (ר"ל עיר השמש) ונמצאים בהן אבנים 60 רגל ארכם 12 רחבם וכן עובים. ובנין זה נראה שהיה מפואר מכל בניני הארץ והוא מלאכת שלמה המלך ומבהיל עיני רואה עד שכמעט יאמר שמלאכה זאת אינה מלאכת גדר אנושי. והיא בעלת בלבנון הנזכר מלכים א' ט' י"ח וי"ט י"ז אכן לפי דברי יוסיפון קדמוניות ס"ח ח"ב חכונס עיר בעלת שנים שלמה אינה כחוקה מעיק גזר ע"כ אולי היא עיר "בעל" בחלק 17 (ע"ן מקומו) (ואין ספק אצלי שהוא מה שנזכר בסוף מסכת מעשרות שום בעל בכי ר"ל שום שגדל במחוז בעל ביד (ביד בכ' דגושה) ו"י ליחוס כמו ראובני שמעוני. והברטנורה כתב ול"ג שום הגדל בהר הלבנון שכן בערבי קוראים ללבנון "בעל" עכ"ל. ולא שמעתי מעולם שקוראין בל"ע ללבנון בעל כ"א שבודאי כונת המתניתין על "בעל ביק" שהוא במחוז לבנון 1). (ואולי הוא

¹ (1) וכחז ר' בנימין בעל המסעות וז"ל ומסס לבעלצ'יק חלי יוס

עח תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

"עין בכי" הנזכר במסכת ע"ז דף י"א ע"ב וידוע שישם הי' בית אליל לישמש ולכן שמה העליאפאליס ר"ל עיר השמש).

בנין חזק זה החריב והרס טאמארלאן שעלה מארץ המזרח וכביש כל ארצות המזרח (כאשר אבאר אי"ה בחלק ב') בשנת 5162 (1402) מה שנישאר שלא הרס נחרב בשנת 5518 (1758) ע"י הרעש הגדול שה"י בכקעת הלכנון וכנליל כשאזכיר במקומו. לדרום בעל ביק בערך ו' שעה הכפר "ראבבא". ולפי דעתי הוא רבכה הנזכר שם אצל שום בעל כבי ובצל רבכה (בחילוף אותיות כדרכם בלשון ערבי).

לדרום מזרחית בעל ביק בערך 9 שעות עיר "זאחלא" ונויי הארץ מראים שם קבר נח ועליו בנין. וכל אוהבי האמת לא יטה אזנו לדברי ההמון בענין זה, הלא יודעים קבר משה בעבר הירדן המערבי כמו שאכתוב במקום אחר. גם לדרום עיר חמס סמך לים חמס מראים ג"כ קבר משה וקוראים הכפר ההוא קבר משה, קבר איוב מראים בקושטא גם בעבר הירדן (עיין כפ"פ בפרק י"א לתוצאותינו עמוד ש"ל) גם בארץ ארמיניא. גם בארץ הודו על גבול ארץ פרס גם בארץ ארמיניא סמוך להר גיורי ישעמדה עליו תיכת נח (עיין בקמומו) מראים קבר נח¹).

הלכנון המזרחי בצד הצפון כמעט הוא כולו חרב ושמש. כ"א בצד הדרום יש בו ישוב. ואיני מזכיר כ"א מקומות אחרים כמו שכתבתי כבר לעיל.

לדרום גיבל שיד הגבוה (הוא הר הישלב והוא הר חרמון) יש מחוז אלחספיא ושם עיר חספיא הנזכרת בירושלמי דמאי פ"ב

והיא צעלת צקעת הלכנון אשר צנה שלמה הנולך לצת פרעה וצנין הארמון ואלצנים גדולה, אורך האצן 20 זרתות ורחצה 12 זרתות ואין צין אצן ואצן כלום. ואומרים צני אדם שלא נעשה צנין זה אלא ע"י אשודאי עכ"ל.

¹ (עיין סרגוס איכה על פסוק שישי ושנתי צת אדום יושנת צארץ עון מדיא וכו' צארעא ארמיניא וכו' משמע קלת שאיוב ישב צארמיניא).

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ עט

היא נוב חספיא וכפר צמת. ולדרום עיר הנזכרת ירד נהל חספיא בל"ע קורוני (ע"י ירדן) דרומה למהו דן ומתערב עם נחל דן ועם הירדן. מעבר נחל זה לצד מערב כפר אביל הוא אבל בית המעכה והוא לצפון ים סמכי בערך 5 שעות. וסמוך לאבל הכפר "אבל אלקמח" גם "אבל אלקרום" (ואינו אבל כרמים הנזכר שופטים י"א ל"ג כי זה בארץ גלעד לצד עמון) ומבני עמינו יושבי עיר חספיא מוליכים מתייהם לכפר "אבל אלקרום" שנעבר הנחל כי מקובל אצלם שנחל חספיא הוא חחום א"י וכונתם חחום עולי בבל כשהארכתי כבר לעיל.

לצפון יאבל קמח" ולדרום "אביל" (בית המעכה) הכפר צרדה ושם קבר יוסי איש צרדה, גם קוראים כפר זה "כפר חמאס". וסמוך להכפר הנזכר כפר ברתותא וכעת חרב ושם קבר ר"א איש ברתותא. ואולי היא עיר ברותי שהזכיר יוסיפון שזכרתי לעיל. יושבי הר הלבנון ומול הלבנון הם רובם מאמונת "דורסי" (1) (והיהודים קוראים אותם פלשתים אולי מקובל אצלם שהם מפלשתים) והם תחת מושל אחד היושב בעיר "דיר אלקאמר" שהיא למזרחית צפונית צור בערך 8 שעות. וקוראים אותו "אמיר אבישיר" (2) ואמונתם שיתוף מאמונת הישמעאלים והנצרים (3) והם שמופים בזמה ואינם מגודרים בעריות. מלאכתם מלאכת המשי ויש מהם גם עובדי אדמה ובפרט היין שבמחוזם טוב מאוד. וגם נמצא שם גם צמר גפן.

גם כיושבי הר הלבנון מאמונת הנצרים הנקראים "מאראניטי" והפאטריארך אשר להם יושב בבית תפלה בעיר "קאנאבין" במחוז "אלדאניא" והם תחת ממשלת "האמיר" ולפעמים מלחמה ביניהם כמו בשנת תר"ג ונהרגו אז הרבה מהנצרים ובעת הזאת חדש

(1) ואולי הוא זה שזכר בפסקתא רצתי פרטה ע"ו דרס נחום צ"ר קינוחי צטריסיס ר"ל צעיר שהיא צוחו טריסי ("דורסי").

(*) בשנת ת"ר נכנסו גם הדרוזים תחת ממשלת השולטן יר"ה.
 (** בכלל מהזיקים הם את אמונתם בסד ולא ינלוה לאיש זה.

פ תבואות פוקבי ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

סיון תרי"ה ג"ב מלחמה גדולה ביניהם והם הורגים מהנצרים עד אין מספר כי ידם תקיפה).

גם נמצא בהם מעטים שהם מאמונת הישמעאלים וגם אלה תחת יד האמיר .

בישלישה מקומות בהר הלבנון נמצאים מבני עמינו דהיינו בטראבלוס שזכרתי כבר ובדיר אלקאמר (נמצאים בערך 80 בעלי בתים רובם סוחרים) ובחספיא (בערך 30). והם אהובים מאוד לאנשי דורסי, והם אנשים חזקים אנשי חיל ועובדי אדמה כמו גויי ההר. גם כנותיהם רועות צאן עם קשת ורומח בידיהן ללחום עם חית הישדה ואורבים. זה עשרים שנה [תקפ"ה] יצאה נערה יהודית בעיר חספיא עם צאנה הישדה וקשתה במתנה והנה בא ישמעאלי אחד לענותה כי בישדה מצאה ואין מושיע לה. ותזהיר אותו לאמר אל תגע בי כי מות תמות בידי, ולא שמע אליה וגוי ותקם ותשליך עליו בכלי המשחית וימת לעיניה. וכאשר בא הדבר לפני הישופטים ויהללו בישערים מעשיה.

בשנת תקצ"א כשמרדו יושבי גלילת סאנור (עיין מקומו) בעבדאלא פאשא בעכו והם במבצר סאנור הנזכר ומשחיתים בחיל הפאשא ויבקש הפאשא מאמיר לשלח לו מבני מדינתו אנשי חיל יודעי מלחמה. וישלח לו האמיר בערך מאה אנשים יהודים מדיר אלקאמר ומחספיא ואלה כבישו את המבצר ויהיה להם לישיב. והפאשא בחמת אפו החריב המבצר עד היסוד בו והוא חרב עד היום הזה.

האמיר הוא תחת ממשלת המלך בקושטא ומשלם לו המס (אם ישיב בעיניו כי לא מפחד בנקיקי הסלעים ובהרים אשר עד לב השמים וכמעט הוא מלך). אכן אברהים פאשא הכניע אותם בשנת תקצ"ח ולחם עמם זמן רב עד שכבשם תחת ידו (*). בשנת תקצ"ד כשהיתה מלחמת הפלחים בארץ וכשהחריבו

(* כבר העירונו למעלה עמוד הקודם כי משנת ת"ר והלאה סוים כל שבטי הדרוזים ויתרו השבטים הנזכרים לממשלת השולטן יר"ה. יבהר הלבנון יושב פה מיוחד העיצר ביושבו עפ"י תנאים מיוחדים תחת הסית השולטן יר"ה.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ פא

עה"ק צפת תו"ב בא האמיר עם חילו והציל היהודים מיד שונאיהם (כמו שאכתוב במקומו) כי בזמן ההוא כרתו ברית עם אברהים פאשא. אכן בשנת תקצ"ח הגיל בעת מלחמתם עם הפאשא באו פתאום ושללו את כל היהודים יושבי צפת כאשר אאריך במקומו א"ה.

נשלם ביאורי הר הלכנון
ה' צבאות על ירושלים גנון.

הרי הגליל .

כבר כתבתי איכות הר הלכנון שהוא בחלק הצפוני א"י. ועתה אכתוב מהרים אחרים אשר בארץ ואלך ונוסע הנגבה . כמו שמתפשט "ג'בל שיד" ע"י הרים גבנונים (נידריגע געכירנסקעמטע) לצד דרומית מזרחית והוא "ג'בל חייש" כן מתפשט ע"י הרי גליל העליון שהוא הר נפתלי לצד דרומית מערבית ושניהם סובבים המישור ים סמכי. בצפון מערבית לים הגזר מתחילים הרי צפת והם חלק מחלק הדרומי של "ג'בל שיד". מגשר בני יעקב בערך שעה וחצי מישור ואח"כ מתחילים הרי נפתלי ועולים מעלה מעלה בערך שעה וחצי עד ראש ההר ההוא הנקרא ג'בל צפד ר"ל צפת ושם נראה ג'בל שיד בצד צפונית מזרחית. מראש הזה לצד דרום, הדרך מעט מטה מטה, ובערך מהלך ג' שעה נמצא עיר צפת ובראש הר צפת נראה ים כנרת לצד דרום. בדרך הר תבור בערך 6 שעות נראה כמישור השפלה ההיא שורות הרים. מצפת לצד צור בצד צפונית מערבית מהלך 6 פרסאות וחצי הדרך למחוז מבורכת וארץ גבנונים. למערב צפת נראה ביום צח הים הגדול אצל עכו. לצד ציפורי מישור מבורך הוא מישור זבולון (במסכת מגילה דף ו' ע"א והאמר ריש לקיש לדידי חזי לי זבת חלב ודבש דציפורי והיא ט"ז מיל על ט"ז מיל עכ"ל). מעיר נצרה

פב תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

(Nazareth) למכריא ארץ הררי ואח"כ מטה מטה הרים זקופים. לים כנרת ירידה בערך מהלך שעה א'. מנצרה דרומה לעמק יזרעאל ירידה בערך מהלך ג' רביעית שעה.

ארץ הגליל (מלכים א' ט' י"א) הוא מישור גבוה לצד מערב משפיל מעט מעט לעמק הים אצל עכו לצד דרום משפיל לעמק יזרעאל לצד מזרח לעמק ים כנרת ולמישור הירדן העליון משפיל הרבה.

גליל עליון וגליל תחתון.

מסכת שביעית פ"ט מ"ב ב' ג' ארצות לביעור וכו' מכפר חנניה ולמעלה כל שאינו מגדל שקמין גליל העליון ומכפר חנניה ולמטה וכו' גליל התחתון ותחום מכריא העמק עכ"ל.

זוה לשון היוסיפון בספרו מלחמת היהודים 3. 8. 1 ארץ הגליל נחלק לגליל העליון וגליל התחתון.

גליל העליון רחבו (מדרום לצפון) מפירסאבא עד הכפר בעקא. ארכו (ממזרח למערב) מכפר תללא סמוך לירדן עד מעראט (מערות).

גליל התחתון רחבו מכפר "קאללאת" (נ"א גינעא) בעמק הגדול עמק יזרעאל עד פירסאבא. ארכו משכריא עד עיר זבולון סמוך לעכו עכ"ל. גם כתב שנבול הצפוני הגליל היה מגיע עד מחוז צור ע"כ ו).

ואחקור ואדרש להשוות שתי לשונותא לה דהיינו לשון המתניתין דמסכת שביעית עם לשון היוסיפון. והנה לפי לשון המתניתין הי' כפר חנניה הנקודה האמצעית בין גליל העליון לגליל התחתון. ולפי לשון היוסיפון היא פירסאבא. כפר חנניה ידוע עד היום שנקרא כעת "כפר ענן" אצל כפר "פראדי" לדרום מירון

(1) ציוני ציט שני נחלקה נחלת ישראל לשלשה חלקים יהודה (Judäa), עבר הירדן (Peräa) והגליל (Galiläa), ועיין לעיל. צ"ס יוסיפון. גליל העליון החלק הצפוני נחלת אשר ונפתלי, גליל התחתון החלק הדרומי נחלת יששכר וזבולון.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הדי זעמקי הארץ הארץ פג

בישעה וחצי (כאשר אכא במקומו). ואמרת שכתיש הוא היתה תכונת עיר בירסאכא שהזכיר יוסיפון. גם מצאתי ביוסיפון בספרו מלחמת היהודים 2, 20, 6 שכתב שהחזיק הוא (המחבר) עיר ומבצר סאב בגליל העליון עכ"ל והוא כלתי ספק מבצר עיר צפת זהו קוראה סאב (או צאף כי לא זכינו ליוסיפון לרומיים בלשון עברי כ"א או בלשון לאטיני או בלשון יונית ולא נוכל לדקדק בשמות כי נישתנו בהעתקות ללשון עברי) ועד היום בתוך עיר צפת מבצר אחד והמזן עם אומרים שהוא "זרפת" ואין זה נכון כמו שאכתוב במקומו. וגם עד היום סמוך לצפת כתחום שבת הכפר "ביריא". והנה לפי דעתי ביר סאבא הוא ביריא של צפת. וכפר ענן הנזכר כמעט בהוט אחד עם ביריא של צפת הנזכר (אף שצפת מעט צפוגית).

כפר בעקא נראה לי שכונתו על הבקעה התחתית של בקעת הלבנון שזכרתי לעיל שמושבת עד מחוז צור וגם דן וכניאם בעמק לבית רחוב וכל מחוז הוא בכלל הבקעה ואפשר בזמן המחבר הי' כפר בעקא בעמק ההוא ועל שם הבקעה נקרא הכפר בעקא. ולולי שכפר בקיעין שהוא לצפוגית מערבית צפת אינו דחוק מצפת כ"א בערך 4 שעה וחצי הייתי אומר שכונת היוסיפון על כפר זה. אכן אין סברא לומר שלא יתרחב גליל העליון כ"א 4 שעות וחצי ומוכח שאין כונתו על בקיעין הנזכר כ"א על כפר אחר שהוא יותר צפונה, עם כל זה נראה לי שבקיעין הנזכר נקרא כן שתכונתו גם קצת בכקעה הנזכרת שמושבת עד מחוז ההוא. כפר תל ל א סמוך לירדן. נראה לי שהוא חרבות הנקראות כעת "טיללוס" בישפת הצפוניים כנרת לצפון מקום שנכנס הירדן בים בערך שעה אחת.

מ ע ר א ש נראה לי היא עיר "מער" (מעררה) שעה אחת למזרח עיר כ ב ו ל (מלכים א' מ' י"ג) (עיין מקומו):

בחלק הלפון (גליל) הי' חז עיר מזון (יכוסע י"ז י"ט) עיין לקמן פרק ג' גל"ח מלכים.

ג ל י ל ה ת ח ת ון מכפר קאללאה או "גינעא" אין

פר תבואות פרק בו ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

ספק שכונתו על עין גנים ("גינין") שהוא בייששכר. ולמערב עין גנים הנזכר עד היום "כפר קוט" (עיין במקוטו) ומי יודע שאין קאללאט טעות המעתיק שצ"ל "קוט" או שצ"ל קסאליטא הכונה כסלת תבור או שקראו בזמן המחבר "כפר קוט" כפר קאללאט, ובאופן זה ב' נסחאות נכונים כי "ג'נין" ו"קוט" סמוכים ובחוט א'. ובמקוטו לקמן אכתוב שכפר קוט (גיות) הוא כפר עותנאי הנזכר פעמים הרבה בישי"ס. ובמסכת גיטין דף ע"ו ע"א אנטיפרס (עיין כפר סבא) ביהודא וכפר עותנאי בגליל וכו' וכן הוא בירושלמי מציעא סוף פרק השוכר את הפועלין וז"ל וכפר עותני בגליל ואנטיפרט ביהודא את שבינתיים מטילין אותו לחומר עכ"ל. והוא ראי' לדברי שכפר קאללאט הוא כפר קוט (גיות כמו עות ע' נחלק בגעין) שהוא בקצה גבול הגליל כמו שנזכר בדברי חז"ל הנזכרים ובדברי היוסיפון.

עיר זבולון. לצפון שפרעם בדרך עכו נמצא העין אחד הנקרא עין זבולון ומי יודע אם לא נקרא בן ע"ש עיר זבולון שתכונתו שם בימים ההם. אכן מצאתי שיש אומרים שעיר כבול קוראה יוסיפון עיר זבולון (זבול בהחלק כי בוי או בצי בנודע. על דרך קיזר ציזר מוקדון מוצדוניה) וכבר כתבתי שא"א לדקדק על הברת השמות שביוסיפון.

והנה מובח שתכונת גליל התחתון אינה על תכונת גליל העליון כי מתעקם לצד מזרחית דרומית עין גנים כמו לשון, כי בצד מערבית דרומית לא הי' הגליל כי שם עמק יזרעאל ולא יש שם הרים. והנה היוסיפון כולל עמק טבריא בכלל גליל התחתון, אכן לפי המתגיתין עמק טבריא אינה בכלל הגליל והוא נכון. בגליל העליון הם הרי גפתי הנקרא "ג'בל צפד" הוא צפת כמו שכתבתי. ובגליל התחתון מול טבריא אצל כפר חיטין הר גבוה שקוראים "קורן חיטין" (1).

(1) הר זה מפורסם כי ציוס 4 לחודש יולי (תמוז) צטנת 4947 (1187) היחה שם מלחמה גדולה שלחם "ללח אדין" מלך מלרים עם הנלרים ויסב את "גוידאן" מלך ירוסלים ולאחר כך כבש עיר ירוסלים ויידס, והוא הסצית מוסלת הנלרים (עיין בחלק ב').

תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ פה

בדרום קרן זה בערך 2 שעה הר המפורסם

הר תבור (יהושע י"ט כ"ב)

בל"ע "ג'בל טור" גובהו בערך 3000 רגל והיקף ראשו בערך חצי שעה (וכמעט הוא נראה כראש לכל הארץ ועליו נכון להיות מקום המזבח בית המקדש שהוא ראש לכל הארץ והארצות, ובלתי ספק על זה כיון המדרש הביאו הילקוט בפרשת וזאת הברכה בפסוק ויששכר באהליך וז"ל דבר אחר יששכר באהליך תלמד שבית הבהירה ראוי היתה לבנות בחלקו של יששכר עכ"ל, והכונה על ראש הר תבור שהוא ליששכר כמו שאכתוב בסמוך). בזמן יוסיפון הי' על ראשו עיר ומבצר אשר החריב מיטום (וכן מוכח ממספר ערי שבט יששכר) (יהושע י"ט כ"ב) שהר תבור—הכונה העיר שעל ראש הר זה— בכלל מספר הערים, והעלענא אם קאנשאנטיין הגדול בנתה עליו בית תפלה ועד היום נמצאים חרבות בנין זה והוא חומה עבה ובה בצד המערבי כיפות שער גדול. בצד ההר יער אלון (אייכען) ובו נמצאים חזירי יער הרבה. בזמן יונאפעניק הישלישי בנו הישמעלים עליו מבצר א'.

עמק יזרעאל¹ (יהושע י"ז ט"ז).

(בלשון העמים עבענע עזרעלאן) בל"ע נקרא "מרג' איבן עמר". עמק זה ממזרח למערב בערך כמהלך 8 שעות ומצפון לדרום 4 או 5 שעות. והוא מוסגר בין הרים: לצפונה הר תבור, לדרומו הרי שומרון (ירמיה ל"א ד') הר אפרים (יהושע י"ז ט"ז), מצד צפונית מזרחית הרי הגלבוע (ש"א ל"א א') הנקראים בל"ע "גאלבאן" (גבהם בערך 1200 רגל), בצד צפונית מערבית הר הכרמל. נחל קישון יורד בעמק זה עד עמק עכו ברגלי הר הכרמל כמו שכתבתי במקומו. ואף שהוא עמק נמצאים בו

¹ גם נקרא בקצת מגדו (זכריה י"ז י"ח) על שם מגדו הוא

נחל קישון.

פו תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הרים גבנונים, באמצע העמק בערך שעה א' דרומית להר תבור
 הר יחידי וקוראין בל"ע "ג'בל דאי" ויש קוראים אותו חרמון
 הקטן (ואולי תבור וחרמון בשמך ירננו תהלים פ"ט י"ג).
 בינו ובין הר גלבוע עמק צר בערך 6 מיל. ויש קוראים לעמק
 הצר עמק שרון, ועמק זה מתפשט עד סמוך למחוז ים כנרת.
 הרי הגלבוע מושכים לצד מזרח ומפסיקין בין מחוז
 עמק הירדן ובין עמק יזרעאל. בית שאן (יהושע י"ז י"א)
 בעמק הנקרא "אלג'ור" רחבו כחצי שעה. לצפון עיר מגדו בערך
 שעה וחצי וזיה בימי קדם המבצר והכפר סאבא ועל שם זה
 נקרא בימים ההם (בזמן יוסיפון) עמק יזרעאל עמק סאבא.
 מעמק זה עד המדבר הגדול אצל עזה וים המלח כל משך
 הארץ הרים גבנונים. לצפון הר אפרים ולדרומו הר יהודא. בצד
 המערב ישפילו שני הרים אלה למישור ים הגדול וצד המזרח
 למישור הירדן ולשפת ים המלח.

הר אפרים טור מלכא¹

לפי דעתי הוא נקרא גם הר ישראל (יהושע י"א כ"א) בערך
 הר יהודה הדרומי. בכלל הר זה הר גריזים והר עיבל. העיבל

¹ ולוכיח שהר אפרים אינו הר יחידי כ"א הרים גדולים
 מושכים מהלך כמה ימים. והוא הנקרא צ"ס הר המלך גם טור
 מלכא כונו שתרגם יצ"ע (צ'סופטיס ד' ה') ועיין מסכת גיטין דף
 כ"ז ע"ב. (צ'סכת מנחות דף ק"ט ע"ב רץ לבית הנולך ט"ס ול"ל
 להר המלך וכן מלחתי צירושלמי יומא פ"ו ה"ג).

ולזכיר שנות הערים שהיו צהר אפרים וצזה נדע ההר הטוב
 הזה. יהושע כ"ד ג' ולעזר צן אהרן נת וגו' צ'צעת פנחס צנו
 וגו' צהר אפרים והוא כפר "עורתא" Auwarta למזרח טכס
 כשתי טעות (עיין נקומו). טופטיס צ' ט' מונח חרס צהר אפרים
 מלפון להר געט. והוא נקרא כעת "כאפר חאריס" דרוויית (נועט)
 מערצית טכס כשתי טעות.

תבואות פרק כ"י ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ פז

הוא בצד צפון עיר שכם והוא שכם, גבהו בערך 800 רגל. והגריזים בצד דרומית מערבית עמק שכם והוא מכורך ופוריה וגבוה מהר עיבל. בלשון ערבי קוראים הר גריזים "ג'בל היסאן". ולפי דעתי הוא מה שנזכר בספר הישר (דברי הימים) במלחמת בני יעקב עם

שם ד' ה' צין הרונה וצין צית אל זהר אפרים. וזה ודאי רמזה לצניונין ונוכח שהר אפרים מגיע עד לצפון רמה הנזכר (חוספתא דשביעית פ"ג צית אל היא זהר המלך).

שם י' א' והוא יושב צמור זהר אפרים. והוא לפי דעתי הנקום הנקרא כעת "סאכור" לצפון "סאצטא" 1 שעה.

שם י"ג ז"ו ויקצר צפרעתון צאריך אפרים זהר העמלקי, וכחצ צעל כפויס*) למערב שכם נוטה מעט לדרום כשתי שעות פרעתון וקוראין לו פרעתא עכ"ל (כעת לא נודע).

שם י"ז א' ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו. ואנריכן צמס' סנהדרין דף ק"ג ע"ג סגרצ — נקום פסל מיכה — רחוק נושילה ג' נוילין עכ"ל ומובח ג' נוילין נושילה כזר הוא הר אפרים.

שמואל צ' ד' א' ושם נקרא איש צליעל וגו' איש ימיני ר"ל משצט צניונין. ושם פסוק כ"א אמר יואב איש נהר אפרים שצט צן צכרי שמו, מוכח שהוא מוסך גם צחלק צניונין.

צירושלמי דמאי פ"ג ה"א מוכח שהר הנוכך היה מגיע עד סעוד לקיסרין (צשפת ים הגדול).

צונסכת גיטין דף כ"ז ע"א נזכר בפר דכרין צטור מלכא. וצומן כפויס**) היה לצפון לוד צין ההרים, ומובח שהר אפרים מגיע עד מחוז לוד. ר' צנימין צעל מסעות כתצ וז"ל עד הכה (יצנה) גבול אפרים עכ"ל. וצלתי ספק בונתו על הר אפרים לא על חלק אפרים כי לא הגיע חלקו עד יצנה כנודע לכל מצין וכמו שאזכיר צמקומו תכונת חלק אפרים. (דצה"י א' ז' כ"ח ואחזתם ונשצותם צית אל וגו' עד עזה וצנותיה, ל"ע הרצה) ומובח שגם עד מחוז יצנה מתפשט הר אפרים.

(* פרק י"א בתוצאותנו עמוד רפ"ח. **) נזכר בפרק י"א ובתוצאתו עמוד ש"ב.

פח תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

מלך עיר תפוח ויושבי סביבות שכם שעלה ענד אחד נגד הר "שיאון" עכ"ל. והוא הר גריזים הנקרא עד היום הר "היסאן" ר"ל "סיאן"*) והוא הנקודה הגבוה בכל הרי אפרים. והר אפרים מתפשט לכל צד, גם הר געש (יהושע כ"ד ל') והר צמרים (דהי"ב י"ג ד') בכללו. ובצד דרומית מערבית מתפשט עד השפלה (הנזכרת בסמוך) עד מחוז עקרון (שופטים א' י"ח). בצד מזרח דרומית עד בית אל ועיין במקומו). וגם הרי ירושלים הם כמעט בכלל הר אפרים. והנה רחבו (מדרום לצפון) כמהלך ב' ימים וארכו כמהלך יום א' (1).

הר הכרמל (מלכים א' י"ח י"ט).

כמו שמושיך בצד צפונית מזרחית לעמק יזרעאל הרי הגלבעי, כן מושכים לצד צפונית מערבית הרים נבנונים שממיהם חלקי הר הכרמל שהשפיל לים (וכרמל בים יבוא ירמיה מ"ו י"ח). גבהו בערך 1500 רגל ונמצאים בו מערות רבות יש אומרים יותר מאלף ובפרט בצד המערבי. ונמצאת גם מערה אחת 20 פסיעות ארכה 15 רחבה וקוראים אותה מערת אליהו גם מערת אלישע. שמו כרמל על שם שהוא מבורך ופוריה הרבה. ברגלי ההר נמצאים זיתים הרבה גם עצי ער (לאאר בעער) בראשו עצי "פיכמען" ושאר עצי היער. ופרחים נמצאים מינים הרבה, ורואים בו למרחקים: בצד צפון נראה עכו וסולמא דצור ויראם אַבִּיאֲדִי (לבן) הנכנס בים והוא גבול מישור עכו. בצד צפונית מזרחית נראה החרמון

*) מלבד שלהשערה הזאת אין כל יסוד, ולוא גם נקרא הר גריזים בשם היסאן בטח נתן לו השם ע"ש אחת המשפחות שכבשו אותו או התאחו בו (לא מסודר מהשם "סיאן") אך באמת נקרא הר גריזים בערבית "ניבל טור" ובשם זה נרשם בכל מסות הארץ. (1) וזוהו נצין קלת מה שהפליגו חכז"ל צונקבת גיטין הכ"ל מריצוי הערים אשר היו צטור ונלכא כי לא הר יחידיו הוא כ"א הר גדול מושך מהלך כמה ימים. ועליו היו ונקיונות אין נוספר ככרחה קלת עד היום צעת החרצן.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי זעמקי הארץ הארץ פט

(גיבל שיד") והוא דחוק מכרמל בערך 10 פרסאות. העלענא אם קאנשמאנטיין בנתה עליו בית תפלה. ובשנת 4987 (1227) בנו הנצרים שכאן מאיראפא עליו מכצר שהוא כעת חרב. הר זה מושך לצד מזרחית דרומית אל עבר עמק יזרעאל השמאלי עד שמגיע להר אפרים והוא במחוז כפר "קוט" (עיין מקומו) שהוא למערב גנין (עין גנים) 1).

הרי יהודה (יהושע כ"א י"א)

ובכללם הרי ירושלים והם הר ציון הר הבית (הר המזריה) הר הזיתים וביניהם עמק קדרון גי בן היגם עמק רפאים. כל אלה אבאר אי"ה במקומם.

מיסו בדרך רמלה מהלך 6 שעות עמק ומישור מבורך מאוד זהו עמק השרון. ואח"כ מתחיל הר יהודא מהלך בערך 6 שעות בעולה ויורד עד סמוך לירושלים, ומשם בערך 5 שעות הרי המזרחי עד כפר הירדן אצל ירחו. למזרח צפונית עיר גבע הר גבוה אשר קוראים הנצרים הר ארבעים Quarantena (והוא בכלל הר אפרים *). בכלל הרי יהודא מדבר תקוע (דהי"ב כ' כ') (ירואל) (דהי"ב ב' ט"ז) מדבר עין גדי (שמואל א' כ"ד כ') מעון (שם כ"ג כ"ד) זיף (שם כ"ז כ') וכרמל (יהושע ט"ו ג"ה). וכל הרים הנזכרים שהם בצד מערב ים המלח כל מה שהם דרומיים הזלכים ומתקרבים לצד ים המלח, אולם בצד עזה נהפוך הוא, כל מה שהם דרומיים מתרחקים מים הגדול. מחכרון לצד מערב עד סוף הרי יהודא (ער מישור הים הגדול) 5 שעות ולצד מזרח אצל ים המלח 2 שעה, הנה שם רוחב ההרים 7 שעה. בדרך כללי הרי יהודא מישור גבוה, כי מחכרון להר שעיר (דברים כ' א')

1) גם נמלח עיר נכחלת יהודה נשם כרמל (שמואל א' כ"ה ה') ושם היו מקנה ככל בעל אציגיל, והיא העיר אשר בקרבה הליב שאלו מלכה בשונו אל ארץ יהודה מהכוח את עמלק (שמואל א' ע"ו י"ג).

* הר ארבעים הוא סמוך לירחו כאשר יזכיר המחבר להלן בעצמו בפרק ז' בחלק יהודא.

צ תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

שהוא בצד דרומית מערבית ים המלח עמוק הרבה מאוד דרך עלי סלע. וכן בצד דרום ים המלח ירידה מטה מטה מהלך דרך שעה. אצל עזה מתחיל המדבר הגדול עד ים סוף אצל הר סיני.

העמקים על שפת ים הגדול.

מסולמא דצור (קרוב לקצה צפונה) עד ג'בל עזה (קרוב לקצה דרומה) עמק גדול מכורך. לצד המזרח הם הרי הגליל והרי אפרים והרי יהודה. הכרמל מפסיק בין עמק עכו שהוא חלק הצפוני ובין עמק שרון והשפלה שהם חלק הדרומי של עמק גדול הנזכר. מעיר צור לצד דרום הדרך עלי סלעים (ואומרים שהוא מעשה אלכסנדר מוקדון) דרך "ראס אלביאד" (ראש הלבן). לסולמא דצור ("נאקורא") ומשם רואים מישור עכו למטה.

עמק עכו.

רחבו מצפון לדרום בערך מהלך 6 שעות. והוא מסולמא דצור דרך עכו עד רגלי הר הכרמל, וארכו ממזרח למערב בערך מהלך 2 שעה. ובעמק זה נחל קישון ושיחור לבנת כאשר כתבתי כבר.

עמק כרמל עד עזה.

מהר כרמל מושך עמק גדול עד עזה בערך 20 פרסא ורחבו בערך 2 או 3 פרסא והוא מכורך ובפרט אצל יפו והוא עמק השרון (והשרון מתחיל אצל טאנטורא שהוא דור, יהושע י"ז י"א), ושם נמצאים פרחים אדומים ולבנים ממינים שונים יותר מכל הארץ. לדרום יפו ולדרום רמלה ויבנה (דהי"ב כ"ו ו') מחובר עמק פלשתים עם עמק השרון והוא נקרא בלשון המקרא השפלה (יהושע י"א ט"ז), והיא ג"כ מבורכת ופורי מאוד ומושכת עד דרום עזה ועד מערב נחל מצרים (ואדי אלעריש) ושם מתחיל המדבר הגדול והנורא.

בעמקים אלה נמצאים נחלים קטנים אשר לא זכרתי לעיל

תבואות פדק ב' ימי נהדי הרי ועמקי הארץ הארץ צא

בביאור הנחלים. וכל הנחלים הקטנים אלה הם דוקא בימות
דגשמים אכן בימות החמה יבשו.

לדרום שנמצא נמצא ואדי קוראניא ויותר דרומה ואדי
זאקא. לדרום קיסרין ואדי אלקאסאב (הוא קנה שזכרתי כבר*).
אצל רמלה ואדי אונ'א (עיין מי הירקון). לדרום יפו ואדי רובין
שעובר על פני יבנאל (יהושע ט"ז ב') ויותר מזרחה נקרא ואדי
צארהא (עיין מקומו בגבול בני יהודה). לדרום מערבי כפר עין
פרס נמצא עמק האלה (שמואל א' י"ז) אשר בו הכה דוד
את גלית הפלשתי (כן כתב היראנימוס ואני לא מסכים
בזה עיין מה שכתבתי בשם עזקה¹). למערב חברון
ואדי אדארי ולפי דעתי הוא נחל אשכול (כמדבר י"ג כ"ג) והוא
נחל שורק הנזכר בישמשון (שופטים ט"ז ד') (ומצאתי בתנחומא
פרשת שלח לך שנחל אשכול נקרא כן על שם אשכול בעל
ברית אברהם (בראשית י"ד י"ג) שלקחו האשכול ממקומו ע"כ.
הנה מוכח שבמחוז הברון הנחל). אצל אשקלון ואדי אסקלון סמוך
לעזה ואדי שריא (הוא בשור עיין לעיל) וכסוף הגבול נחל
מצרים והוא "ואדי אלעריש" בימים הקדמונים נקרא "רהינאקאנורא"
(Rhinkonura).

עמק הירדן כבר הירדן (2)

הערביים קוראים העמק אשר בו יורד הירדן מכנרת ועד

* למעלה עמוד ס"ז וראה בהערותינו שם.

1) והנה בין כפר קווייכי (שוכה) ובין כפר עזאקאריא (עזקה) מושך
ואדי קונס, ובלשון ערבי קונס שם הכולל לחילנות גדולים כמו האלה, ומוכח
שואדי קונס הנזכר הוא עמק האלה.

2) ויצחק לו לוט חת כל כבר הירדן ויסע לוס מקדם וגו'
אזרם יסע צארץ כנען ולוט יסע צערי הכבר (בראשית י"ג י"ח) פירש
דס"י מקדם כסע מחלל לצרם והלך לו למערבו של אצרם נחל נוסע
עמזרח למערב. וכן פירש אצב"ז כי קדום ונערצ בית אל עכ"ל.
והנה טערו בפירוטם דוקא הכונה צחיצת מקדם שמוכח שנסע

צב תבואות פוק בי ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

ים הערבה ים המלח (אלגור¹), ופירושו עמק מוסגר בין בי הרים. מכנרת ועד ים הערבה ים המלח (רברים ג' י"ז) מתרגם רבסה"ג "מן גינסר אלי בחר אלגור נאל בחרה אלמיתה" (ובנוסחא אחרת מצאתי "אלגור ואלאדרן" שהוסיף תיבת והירדן) ר"ל עד ים אלגור וים המת. ושם בפ' די מ"ט ועד ים הערבה מתרגם "אלי בחרה טבריה ע"כ. והנה מוכח שכל עמק זה הוא הערבה וא"כ ים כנרת וים המלח שניהם בכלל ים הערבה.

והוא נקרא ג"כ כבר הירדן והוא חלק השפל והנמוך בכל הארץ ושם חיים הרבה כי האויר מוסגר בין ב' שורות הרים. אצל בית שאן הכבר רחב בערך מהלך 2 שעה, ואצל ירחו התרחב עד מהלך 3 שעה (ובתוך כל הכבר עמק קטן בערך 1 מיל רחבו וכו' יורד הירדן). מול הערבה זאת (ערבת ירחו) בעבר המזרחי היא ערבת מואב. בשפת ים המלח הצפוני מדבר עד מחוז ירחו (וכן כתב יוסיפון בספרו מלחמות היהודים 8.4.8. שטירושלים עד ירחו (לא מבוון ולא דוקא) מדבר ומלא סלעים). אצל ירחו נחל אחד שקוראים ואדי אלישע * (עיין ירחו) באמרם

לוע נוזרח לזערב, ולכן הוכרחו להפך את כל ערי הכבר כי ידוע שים המלח הוא צמזרח וצית אל וחזרון וכל ערי ארץ כנען הם צמזרב, וצאונח תיצת מקדם לריך פירוש. ולפי דעתי כונת מקדם כונו לקדם ר"ל שנקע לזקום שהוא מקדם צקדם (צוזרח), כונו ויטעב גן צעדן מקדם [צראשית צ' ח'] ופירש רש"י צמזרח של עדין כטעב את הגן. וכן ויעתק משם ההרה מקדם לצית אל [צראשית י"ז ח'] ושירש רש"י צמזרחה של צית אל. וכן שנואל צ' ו' צ' ויקס וילך דוד וגוי וצעלי יהודה שפרושי לצעלי יהודה וכן כאן מקדם כונו לקדם.

(1) צדה"י צ' ב"ו ז' ועל הערציים היוסצים צגור צעל והוועוכים (תרגם רב יוסף דיתצין צגור וצמיסור וועון) ואולי כונת גור צעל ר"ל וניסור אלגור הנזכר. והכונת עיר וועון סמוך לאלגור (עיין תימן).

* איננו נחל ואף לא נקרא בשם ואדי אלישע כי א הוא מעין אישר מימיו יחשטו כנהל קטן ויוצא הירדנהו וילידי הארץ יקראו לו "עין סילטאן" ורק המסיה תקראהו בשם "מעין אלישע".

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ צב

שהוא המעין אשר רפא אלישע. בדרום ים המלח עמק 2 או 3 פרסאות רחבו והוא עמק המלח ובעמק זה תכונת צוער(עיין מקומו).
"אלגור" הנזכר מושך עד ים סוף אצל עציון גבר ושם י ירד

(1) וצדיעה זאת מפורטים כונה פסוקים ונתורלים כונה תוניהות:
 צראשית כי י' ויצאו עד גרן האטד אשר צעזר הירדן וגו', שיש לדקדק
 מה עסקם צעזר הירדן המזרחי הלח דרך הנולך הוא מנזרים לעיר
 חזרון צארץ כנען דרך צאר שצע כמו שירדו מלרימה בנוו סנזכר
 שם צפ' מ"ו ונה להם לסצצ כל המדצז הגדול וארץ אדום ונואצ עד
 שצאו לעצז הירדן. וכן צמדצז כ"ח ד' ויסעו מהר ההר דרך ים סוף
 לסצצ את ארץ אדום, שיש לדקדק הלח נסעו מזרום לפונה והתרחקו
 מים סוף שהוא צדרום ואיך אפשר להם לנסוע דרך ים סוף
 אם יעלו לפונה ?

אכן לפי דעהי "אלגור" הדרומי או עראצא הנזכר לעיל נקרא
 דרך ים סוף (גם דרך הערצה) ר"ל הדרך הנווליק (את הירדן)
 לים סוף. והר ההר ידוע עד היום (כאשר אצאר צמקומו אי"ה)
 שהוא לדרום ונערצית סלע (פיעטרא), והנה כשנסעו מהר ההר
 לפונה הלכו צאלגור הנקרא דרך ים סוף לפונה לא דרומה לים סוף.
 והנה לפי זה כל חלק הנודצז אשר צין צ' לסוכות ים סוף —
 לסוף א' אלל אילת ועליון גבר הנקרא כעת צל"ע "אלעקצע" ולסוף
 צ' אשר צתוכו עצרו ישראל ושם על שפתו עיר "סויס" (זועץ) —
 כל אלה נקראים עצר הירדן ר"ל הדרומי ושפיר היה גרן האטד צעזר
 הירדן (הדרומי) וחלק ראובן וגד נקרא עצר הירדן המזרחי .

וזה כונת הפסוק (דברים א' א') אלה הדברים אשר דבר
 ונשה אל כל ישראל צעזר הירדן צמדצז צערצה וגו' ולפי שהנגינה
 המפסקת צתיצת צעזר הירדן מוכח שהוא הכלל וצמדצז וצערצה וגו'
 הוא פורטו כל הנוקומות אשר הם צכלל עצה"י (הדרומי). ולקנון
 פסוק הי' כאמר צעזר הירדן צארץ נואצ וגו' ר"ל שאין ארץ נואצ
 צכלל עצר הירדן (הדרומי) שהזכיר צחחילת הענין כ"ח הוא צארץ

צד תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הירדן—טרם אשר הפך ה' סדום ועמורה עד ים סוף. והערביים קורים העמק לדרום ים המלח "אלעראבא".

טרם אסיים פרק זה אבאר מתניתין אחת המדברת מהרי הארץ: ראש השנה דף כ"ב ע"ב מאין היו משיאין משואות מהר המשחה לסרטבא ומסרטבא לגרופינא ומגרופינא לחוורן ומחוורן לבית בלתינ ומבית בלתינ לא זוו מישם אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד עד שהי' רואה כל הגולה לפניו כמדורת האש עכ"ל. בגמרא מאי בית בלתינ אמר רב זו ביום מאי גולה אר"י זו פומבדיתא וכו' דשב"א אמר אף חרים וכייר וגדר וחברותיה¹ איכא דאמרי ביני וביני הוו קיימי וא"ר להך גיסא (דא"י הוו קיימי מר חשיב דהאי גיסא ומר חשיב דהאי גיסא ופרש"י לצד בגל ב' צדדים של א"י נמשכין לצד בבבל) אר"י בין כל א' וא' (דהנך דמתניתין) שמונה פרסאות כמה הוי להו ל"ב והא האידנא טובא הוו אמר אביי אסתתומי להו דרכי דכתיב לכן הנני שך את דרכך בסירים עכ"ל.

ובתוספתא הוסיף הר תבור והר מכוור (הרי יעזר עיין מקומו). העומד ביום צח בהר הזיתים רואה לצפונה מכוון הר עבל והגרזים. ולצד צפונית נוטה מעט מזרחה נראה ראש א'. ועיי חקירתי ודרישתי בס"ד מצאתי שראש ההיא נקרא בל"ע "קורן" (ר"ל קרן וראש) סארטף" והוא למערב הירדן בערך ב' שעה ולמזרח "פילאן" (שהוא שילה) והוא כמעט מכוון 8 פרסאות מהר המשחה.

המזרחי, ונוכח טיש צ' מחוזים הנקראים עצר הירדן, הדרומי והמזרחי, והכל יצוא אל הנכון.

והנה מובח שתכונת גורן האטד צחלק עצר הירדן הדרומי, ולכן סגנה וטעות הוא מה שמלחתי צפריהם הראשונים שגורן האטד צמחו ירחו כי סצרו שעצר הירדן הנזכר הוא המזרחי וצדו עלצס סס חכונת גורן האטד.

(1) יש מניחין של"ל אף הכי מכוור וגדר נכון הוא.

